

IZ POVIJESTI KAJKAVSKE GRAMATIKOGRAFIJE

Ignacije Szentmártony

UVOD U NAUK O HORVATSKOME JEZIKU / EINLEITUNG ZUR KROATISCHEN SPRACHLEHRE FÜR TEUTSCHE, 1783.

(prijevod i pretisak)

Prijevod i popratnu studiju izradila Barbara Štebih Golub.

Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2014.

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje ove je godine objavio prijevod i pretisak prve tiskane kajkavske gramatike *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* (1783) Ignacija Szentmártonyja. Riječ je o drugome u nizu institutskih prijevoda kajkavskih slovnica, a prethodi mu prijevod posljednje tiskane kajkavske gramatike *Grammatik der kroatischen Mundart / Gramatika horvatskoga narječja* (1837) Ignaca Kristijanovića, iz 2012. godine. Za oba je prijevoda, kao i za vrlo obavijesne komparativne popratne studije zaslužna dr. sc. Barbara Štebih Golub, institutska znanstvenica s višegodišnjim kajkavološkim iskustvom. Prijevod i pretisak Szentmártonyjeve slovnice izlazi u biblioteci Hrvatska jezična riznica u uredništvu dr. sc. Marijane Horvat, a knjigu su recenzirali prof. dr. sc. Ivo Pranjković i prof. dr. sc. Diana Stolar.

Tijekom posljednjih dvaju desetljeća 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća napisano je (barem) šest gramatika kojima je predmet opisa kajkavski književni jezik. To su: 1. rukopisna gramatika Ivana Vitkovića *Gründe der Croatischen Sprache zum Nutzen der deutschen Jugend verfasst* iz 1779. godine; 2. gramatika Ignacija Szentmártonyja *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* iz 1783. godine;

3. gramatika *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche, die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen, nebst beigefügten Gesprächen und verschiedenen Übungen* Franza Korniga iz 1795. godine; 4. *Horvacka gramatika oder Kroatische Sprachlehre zum Gebrauche aller jener, besonders der Deutschen Kroatiens Einwohner, welche Lust haben, die kroatische Sprache gründlich zu erlernen, von einem Menschenfreunde verfasst und herausgegeben* iz 1810. Josipa Ernesta Matijevića; 5. *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov – Kroatisch-Slavische Sprachlehre zum Nutzen der Slavonier und Gebrauche der übrigen auswärtigen Nationen* Josipa Đurkovečkog iz 1826. godine; te 6. *Grammatik der kroatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića iz 1837. godine. Kako se dade naslutiti iz naslovâ, izuzev gramatike Josipa Đurkovečkog, koja je dvojezična (kajkavsko-njemačka), sve su kajkavske slovnice pisane njemačkim metajezikom.

Sakrivene od očiju javnosti u obliku rijetkih rukopisa ili malobrojnih sačuvanih tiskanih primjeraka, te su gramatike potencijalnome korisniku prilično nepriступačne, a ako tomu pribrojimo jezičnu i grafijsku barijeru – njemački jezik druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća te

goticu kojom su napisane, postaje sasvim jasno zašto su prijevodi i pretisci kajkavskih slovnica od krucijalne važnosti za hrvatsko jezikoslovlje. S jedne strane, bez analize kajkavskih gramatika ne može se dobiti cjelovita i objektivna slika o povijesti hrvatske gramatografije, a s druge strane bez njihova poznavanja nemoguće je proučavati brojna još neistražena pitanja vezana za sâm kajkavski književni jezik (polovica 16. – polovica 19. stoljeća), posebice za problem normiranosti toga jezika, to jest, za odnos kajkavske gramatičke norme i jezične prakse. Upravo su zato i prijevod Kristijanovićeve gramatike iz 2012. godine, kao i prijevod Szentmártonyjeve slovnice o kojem će u nastavku teksta biti više riječi, od iznimne važnosti kako za jezikoslovce, tako i za širu hrvatsku javnost koja preko njih dobiva priliku bolje upoznati kajkavsko jezično naslijeđe, a time i revalorizirati o njemu ustaljene stavove.

Institutsko izdanje: Ignacije Szentmártony, *Uvod u nauk o horvatskome jeziku / Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche*, sastoji se od prevoditeljične studije Ignacije Szentmártony i *Uvod u nauk o horvatskome jeziku* (str. 1–63); prijevoda (str. 64–148) i pretiska slovnice *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche*, 1783. (str. 149–265).

Kako obrazlaže u uvodnim napomenama, prevoditeljica se odlučila za pristup kojim će korisnicima, što je moguće vjernije, predočiti gramatičarev stil, ali i onodobnu (osamnaestostoljetnu) terminologiju i razinu jezikoslovnih spoznaja. Drugim riječima, prijevod nije nastojala osuvremeniti upotrebom suvremene terminologije i danas prihvatljivoga metajezika. U gramatikološkoj se studiji osvrće na pitanje au-

torstva prve tiskane kajkavske slovnice, a potom donosi njezinu strukturnu analizu u kontekstu čitave kajkavske gramatografije, odnosno u usporedbi s prethodnom joj rukopisnom (Ivana Vitkovića, 1779) i sa slijednim tiskanim kajkavskim slovnicama: Kornigovom (1795), Matijevićevom (1810), slovnicom Đurkovečkoga (1826) i Kristijanovićevo (1837).

Problem autorstva prve tiskane kajkavske slovnice nije se javio samo zato što na naslovnici izostaje atribucija, jer se ipak u slavističkoj literaturi uvriježilo mišljenje o Ignaciju Szentmártonyju kao njezinu autoru. Do nedoumica je došlo zbog činjenice da se među kulturnim radnicima kajkavske Hrvatske u isto vrijeme javljaju dvojica Ignacija Szentmártonyja, čije su se biografije često miješale i pripisivale jednoj osobi. Budući da se o tom problemu u hrvatskome jezikoslovlju vodila polemika još osamdesetih godina prošloga stoljeća, a dvojici su Szentmártonyja pritom pridjenuti razlikovni nadimci *stariji*, odnosno *mlađi*, spomenut ćemo ovdje samo to da se autorica studije priklanja mišljenju Alojza Jembriha da je autorom slovnice Ignacije Szentmártony mlađi (1743. – 1806.), rodnom Međimurec, zvanjem isusovac te zagrebački i varaždinski gimnazijski profesor.

Oslonivši se uvelike na latinsku i njemačku gramatografiju, Szentmártonyjeva se gramatika ne razlikuje mnogo od ostalih hrvatskih dopreporodnih slovnica. Na 118 stranica nalaze se predgovor i četiri poglavlja (*O uporabi i izgovoru slova, O imenici i zamjenici, O glagolu i participu, O nepromjenjivim vrstama riječi*), metajezik je njemački u gotičinu ruhu, dok kajkavski primjeri dolaze u staroj kajkavskoj grafiji. Szentmártony gramatiku objavlju-

je bez aneksna rječnika kao i Đurkovečki, a za razliku od drugih kajkavskih slovnika, koji na kraju svojih djela dodaju bilo konceptualni (I. Vitković, F. Kornig, J. E. Matijević), bilo abecedni rječnik (I. Kristijanović). O tome da je prva tiskana kajkavska slovnica svojedobno bila prije nego potrebna svjedoči podatak da je nakon objave 1783. godine rasprodana u svega mjesec dana (str. 3).

Iako opsegom malen, Szentmártonyjev je predgovor sadržajem vrlo zanimljiv. Nakon uobičajene napomene o velikoj rasprostranjenosti i vrijednosti slavenskoga ili ilirskoga narječja, autor dalje piše kako je on prvi koji se usudio čvrstim pravilima opisati jezik *horvatski*, a smatra da je stvorio temelje za cjelovit nauk narječja koje se upotrebljava u Zagrebačkoj, Križevačkoj i Varaždinskoj županiji, za strance željne učenja (str. 65). Iz rečenoga proizlazi dvoje: 1. autor nije poznao Vitkovićevu rukopisnu gramatiku koja je starija od njegove 4 godine; 2. jezik na kojem temelji svoj gramatički opis jest *horvatski*, koji je uobičajen u trima kajkavskim županijama. Iako u predgovoru izrekom ne napominje misli li na govoreni i/ili na pisani jezik te koja su mu djela eventualno poslužila kao korpus za slovnika opis, iz gramatičkoga teksta posredno iščitavamo da se oslanjao na oboje. Na primjer, pri obradi posvojnih zamjenica u 3. napomeni usputno kaže: „Iz općega načina govorenja i iz hrvatskih pisaca proizlazi ...“ (kurzivom istakla B. Sch.) (str. 92). O toj ćemo temi svakako više znati nakon usporedbe kajkavskih gramatičkih pravila s jezikom djela kajkavskih im prethodnika i suvremenika.

U poglavlju *O uporabi i izgovoru slova* Szentmártony je dao prva grafijska i fonetska tumačenja određenih kajkavskih

grafema i fonema, od kojih se dva smatraju osobito važnima. S jedne strane, razjasnio je dilemu o tome kako čitati/transkribirati kajkavski digram *er*: „No, ukoliko *e* stoji ispred *r* i još jednoga suglasnika, tada zvuči vrlo tiho, i gotovo ga se u potpunosti guta: npr. *berza szmert*, *geschwin der Tod*, izgovara se *brza smrt*“, a s druge strane dao je i prvi opis kajkavskoga poluvokalnoga glasa: „Horvati u svojem jeziku ne žele dvoglase, iako se neki od njih često javljaju u njihovom izgovoru. Kako bi ih izbjegli, kada žele izraziti zvuk dvo glasa *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, umjesto *i*, pišu slovo *j* koje se ipak izgovara kao *i*; npr. *jaj*, *wehe*, *jai*; *glej*, *sehe*, *glei*; *moj*, *mein*, *moi*; *chuj*, *höre*, *tschui* itd.“

Središnjim dijelom Szentmártonyjeve slovnice dominira morfološki opis, pa ćemo o njemu ovom prilikom ponajviše govoriti.

Szentmártonyjeva se modernost očituje u činjenici da ne spominje član kao vrstu riječi u horvatskome, za razliku od prethodnika Vitkovića i sljedbenikâ Korniga, Matijevića i Đurkovečkog. Njegov pak tradicionalizam izbija iz činjenice da pod utjecajem latinske gramatike razlikuje samo 6 padeža u jednini i 6 u množini. Sedmeropadežni se sustav s instrumentalom i lokativom, a bez ablativa, u hrvatskoj gramatikografiji ustalio tek s Babukićevom *Osnovom slovnice slavjanske narječja ilirskoga* iz 1836., a od kajkavskih ga slovnika preuzima jedino Kristijanović (str. 19).

U komparativnome supostavljanju imeničkih deklinacijskih nastavaka iz svih kajkavskih slovnica Barbara Štebih Golub dolazi do zaključka da se oni unekoliko razlikuju te da se upravo na temelju jezičnih „detalja“ mogu ustanoviti me-

đusobni utjecaji kajkavskih slovničara. Na primjer, nastavci u G mn. ž. r. imenica (Vitković -*ø*, -*ih*; Szentmártony -*ø*, -*ah*, -*ih*; Kornig -*ø*, -*ah*, -*ih*; Matijević -*ø*, -*ah*, -*ih*; Kristijanović -*ih*, [-*ø*]) pokazuju da su na jednoj strani Vitković i Kristijanović, a na drugoj Szentmártony, Kornig i Matijević. Vrijedi spomenuti da se u književnokajkavskoj upotrebnoj praksi 19. stoljeća javljaju sva tri nastavka, s time da je nulti čestotnošću dominantan (npr. u Ivana Krizmanića), pa se može reći da su u gramatičkome opisu toga padeža Szentmártony, Kornig i Matijević bliži upotrebnoj praksi, dok se u Kristijanovićevoj gramatici daju naslutiti normativne pretenzije.

Središnji i najopsežniji dio morfološkoga poglavlja posvećen je glagolu, no upravo u tom poglavlju dolazi do izražaja Szentmártonyjeva gramatikografska inferiornost u odnosu na ostale kajkavske slovničare, kako primjećuje Barbara Štebih Golub (str. 33). Naime, on ne donosi nikakvih teorijskih promišljanja o glagolu, a inercijom iz latinskoga preuzima naslijeđeni sustav glagolskih vremena, iako svjestan njegove neadekvatnosti u opisu kajkavskoga književnoga jezika: „Ta se razlika između preterita i perfekta u školskim udžbenicima prikazuje samo zbog latinskoga i njemačkoga, kako ih uče dječaci, jer u biti ne postoji razlika u vremenu između *bil sem* i *jesem bil* i *je bil* te se jedno rabi umjesto drugoga i obrnuto” (str. 96). Zanimljiva je i prevoditeljičina opservacija o opisu tvorbe futura u svim kajkavskim gramatikama. Naime, u književnoj se kajkavštini najčešće rabi jedan futur tvoren s pomoću (dužih oblika) svršenoga prezenta pomoćnoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog (npr. *budeš došla*). Rjeđe su u upotrebi i kontrahirani

oblici glagola *biti* (npr. *buš došla*), no o toj pojavi, koja je daleko češća u kajkavskim mjesnim idiomima, kajkavski slovničari govore samo u napomenama, dok ih u prikazu paradigmi prešućuju (str. 36). Osim toga tipičnoga kajkavskog futura, u starim se kajkavskim djelima javlja i onaj tvoren od prezenta glagola *hoteti* i infinitiva (*hoće genuti*), o kojem Szentmártony kratko progovara tek u napomenama kasnije u tekstu: „Glagoli *hoću* i *neću* često se upotrebljavaju s infinitivima kako bi se izrazili budući događaji” (str. 128). U tom je kontekstu zanimljivo zamijetiti Szentmártonyjevu upoznatost s činjenicom da su neki oblici češći ili rjeđi u općoj upotrebi, odnosno u knjigama. Npr.: „Ti su participi na *vši* u općoj uporabi rijetki, dok u knjigama nisu tako rijetki” (str. 115). Također, slovničar u tekstu zna napomenuti da je neki oblik češći u Dalmatinaca, pri tom misleći na štokavske idiome: „Umjesto preterita u *knjigama nalazimo* i oblik *beše* u svim licima i brojevima, *no u običnom se govoru rijetko upotrebljava*. Još se rjeđe rabe *bih* i *bijah*, koji su *uobičajeni kod Dalmatinaca*” (kurzivom istakla B. Sch.) (str. 96–97). Iz rečenoga se može zaključiti da se u izgrađivanju norme određena književnoga jezika, osobito pri pisanju gramatike, ne opisuje sveukupnost mogućih jezičnih ostvarenja, nego se kao model uzima ono što je društveno priznato – govor uglednijih govornika ili jezik dobrih pisaca, što znači da je u pisanju gramatikâ nezaobilazna komponenta selekcije.¹ S tim u vezi, valja nam pretpostaviti da je i Szentmártony postupio na jednak način, to jest, u svojoj je slovnici odabrao one oblike iz jezika kajkavskih knjiga koji

¹ Usp. Bugarski, Ranko (1986) *Jezik u društvu*, Prosveta, Beograd, 215–216.

imaju veću potvrđenost. No, za donošenje sigurnijih zaključaka o toj temi potrebne su nam već spomenute studije o odnosu kajkavske gramatičke norme i jezične prakse.

Posljednje je poglavlje Szentmártonyjeve slovnice posvećeno nepromjenjivim vrstama riječi. U prvome potpoglavlju govori se o prijedlozima, a u drugome o prilozima, uzvicima i veznicima. Usporedivši opis nepromjenjivih vrsta riječi u svim kajkavskim slovnicama, Barbara Štebih Golub zaključuje da je Szentmártonyjev opis dosta slab, bez pokušaja klasifikacije uzvika i veznika (str. 52). Iz njega ćemo ipak izdvojiti nekoliko zanimljivih napomena. Pri obradi prijedloga koji iziskuju genitiv (npr. *blizu, dalko, iz, ober, od*) gramatičar napominje da ako ti prijedlozi stoje uz imenice *e*-deklinacije, u genitivu množine traže nulti nastavak kao *od pet do kolen*, a ne *od petah do kolenah* te time razjašnjava kada se u genitivu plurala *e*-deklinacije rabi koji nastavak (str. 51, 137). Taj nam je podatak iznimno koristan s obzirom na to da su u paradigmi donesena tri „ravnopravna” nastavka: *-ø, -ah, -ih*. Druga zanimljivost na koju ćemo ukazati iz Szentmártonyjeva je abecednoga popisa najčešćih nepromjenjivih riječi, gdje pronalazimo primjer: *zakaj, zašto, zač, pokaj, zbogčesa* u značenju *warum* (str. 147), kao još jedan u nizu indikativnih primjera prožimanja jezičnih osobina svih triju hrvatskih narječja u povijesti hrvatskoga jezika.

U posljednjoj napomeni svoje slovnice Szentmártony obrazlaže da u gramatici nema sintakse jer „ionako se njemačka sintaksa uvelike slaže s horvatskom” (str.

148), a također preporučuje korisnicima (Nijemcima) da za učenje horvatskoga uzmu čitati koju horvatsku knjigu, posebice Bibliju.

Barbara Štebih Golub po analizi Szentmártonyjeve slovnice zaključuje da je autor slovnice svojega materinskoga jezika pisao jezikom koji mu nije materinski, primjenjujući pri opisu gramatički opis razvijen za drugi jezik. Taj je opis u neku ruku „pohorvačeniji” od Vitkovičeva, no manje primjeren od Kristijanovičeva (str. 56–57). Najveću vrijednost Szentmártonyjeve slovnice prevoditeljica vidi upravo u činjenici da je to prva tiskana gramatika književne kajkavštine u kojoj se gramatikografski nedostaci daju opravdati njezinom namjenom. Drugim riječima, izostanak se jezičnoteorijskih promišljanja zbog kojeg se Szentmártonyjev gramatički model smatra nerazvijenim u kontekstu znanstvene gramatike, može smatrati prednošću u kontekstu praktičnoga priručnika neopterećena teškim metajezikom. Važnost se te gramatike očituje i u činjenici da je uvelike utjecala na sljedeće kajkavske gramatike – Kornigovu i Matijevičevu, a tri spomenute slovnice čine jezgru kajkavske gramatikografije.

Na kraju nam valja čestitati Barbari Štebih Golub kao autorici prijevoda Szentmártonyjeve slovnice, kao i autorici uistinu korisne komparativne kajkavske gramatikološke studije, a nadati nam se da će ju Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i dalje podržavati u objavi prijevoda preostalih kajkavskih slovnica, što bi svakako razveselilo povjesničare hrvatskoga jezika, a posebice kajkavologe.